

ROTONDE

Dietrich Bonhoeffer: de navolging van Christus

B. Kamphuis

‘Gevangene Bonhoeffer, klaarmaken en meekomen’.

Bonhoeffer pakte zijn spullen bij elkaar en nam afscheid van zijn medegevangenen. Tegen een van hen zei hij: ‘Dit is het einde - voor mij het begin van het leven’.

Na een lange autotocht kwam hij laat in de avond in het kamp Flossenbürg. Daar vond het standgericht plaats, dat uitliep op het al tevoren bekende vonnis: ophanging.

In het grauwe morgenlicht zag de kamparts door de geopende deur van de barak hem in gebed verzonken. Even later was Bonhoeffer ook bij de galg nog kort in gebed. Rustig beklom hij het schavot. De dood volgde na een paar seconden. Tien jaar later verklaarde de arts: ‘In mijn bijna vijftigjarige praktijk heb ik haast nog nooit iemand met zo’n overgave aan God zien sterven’.

Zo stierf Dietrich Bonhoeffer door de hand van de beul, 9 april 1945, vlak voor het einde van de oorlog.

Een veel te kort leven

Hij was nog geen veertig jaar. In 1906 was hij geboren, als kind van een gegoede familie. Zijn vader was een van de beroemdste psychiaters van Duitsland. De familie was christelijk, maar niet bepaald kerkelijk meelevend. Het verbaasde dan ook ieder dat de jonge Dietrich besloot theologie te gaan studeren.

Hij bleek een briljant student. Al op eenentwintigjarige leeftijd promoveerde hij. Een prachtige academische carrière leek in het verschiep te liggen. Vanaf 1931 is Bonhoeffer aan het werk als docent aan de Universiteit van Berlijn, terwijl hij daarnaast nog pastoraal werk doet. Ondertussen bouwt hij ook een netwerk van buitenlandse contacten op, met name via de internationale oecumenische beweging.

Maar dan wordt het 1933: Hitler komt aan de macht. Vanaf het begin verzet Bonhoeffer zich tegen de ideologie en de praktijk van het nazisme. Aanvankelijk heeft dat verzet een kerkelijk karakter: Bonhoeffer zet zich in voor de ‘Bekennende Kirche’, de belijdende kerk die zich ertegen verzet dat de nazi’s het ook in de kerk voor het zeggen krijgen. Hij is onder meer een aantal jaren de leider van een predikantenseminarie van de ‘Bekennende Kirche’.

Vanaf 1940 raakt Bonhoeffer nog dieper betrokken in het verzet. Hij komt in contact met hoge militairen die een staatsgreep tegen Hitler voorbereiden en gaat dienen als hun contactpersoon met het buitenland.

Begin 1943 verlooft hij zich met een jong meisje, Maria von Wedemeyer. Vlak daarna wordt hij gearresteerd: 5 april 1943. Een aantal jaren zit hij opgesloten in gevangenissen in Berlijn. Aanvankelijk lijken de verdenkingen tegen hem weinig concreet en is er goede hoop dat hij vrijkomt. Maar op 20 juli 1944 vindt de mislukte aanslag op Hitler plaats, door overste Von Stauffenberg. Het militaire verzet tegen Hitler wordt opgerold. Bonhoeffers plaats daarin wordt ontdekt. De laatste oorlogsmaanden wordt hij heen en weer gesleept tussen de gevangenissen en kampen van het stervende Derde Rijk. Hitler ziet zijn ondergang naderen, en wil zijn vijanden erin meeslepen. Op 5 april 1945 beveelt de Führer de executie van allen die bij de samenzwering betrokken waren. Dat betekent het einde voor Dietrich Bonhoeffer, dat einde dat voor hem het begin van het leven was.

Christus centraal

Dit veel te korte leven heeft een rijkdom aan inspirerende gedachten opgeleverd. Je kunt eigenlijk nauwelijks spreken van Bonhoeffers theologie. Hij heeft niet de gelegenheid gekregen tot een afgeronde opvatting te komen. Het is gebleven bij fragmenten en brokstukken: een paar prachtige boeken, onafgemaakte manuscripten, en een stroom van brieven die hij uit de gevangenis in Berlijn wist te smokkelen.

Toch zijn er wel een paar lijnen te trekken die door zijn denken heen lopen. Het eerste wat dan genoemd moet worden, is de plaats die Christus inneemt. Christus staat centraal. De Persoon van Jezus Christus, God die mens is geworden: om Hem kruisen al Bonhoeffers gedachten. Onophoudelijk is hij met één vraag bezig: ‘Wie is Christus vandaag voor ons?’ Als je iets van Bonhoeffer kunt leren, dan is het dat wel: het leven van een christen is een leven waarin Christus in het midden staat. Het gaat maar niet om het erop nahouden van christelijke theorieën of opvattingen. Nee, het gaat om de concrete betekenis van de persoon van Jezus Christus.

Juist vanuit deze overtuiging kon Bonhoeffer het nazisme radicaal afwijzen. Christus staat in het midden. Dat betekent:

Christus staat tussen mij en alle gegevens van deze wereld. Zo staat Christus ook tussen mij en het volk waartoe ik behoor. Hij is altijd de Middelaar, om Wie je nooit heen kunt.

Dat was de bijl aan de wortel van het 'Duitse christendom', dat Hitler begroette als de door God gegeven leider. Hitler zelf, het Duitse ras en volk, de Duitse bodem: ze moesten als rechtstreekse openbaring van God en van Gods wil worden gezien. Welnee, zei Bonhoeffer: Christus staat ertussen. Hij is de Heer over alles. Geen Führer-principe kan daar ooit tussen komen.

Navolging

Maar als Christus centraal staat, dan betekent dat concreet dat ik Christus moet navolgen. Het mooiste boek van Bonhoeffer gaat daarover: *Navolging*. Het is de bewerking van colleges over de Bergrede die hij aan het predikantenseminarie gegeven heeft. De studenten van Bonhoeffer daar worstelden met de vraag of het toch niet veiliger was om zich aan te passen aan het 'Duitse christendom'. Hitler leek oppermachtig. Wat zou hun toekomst zijn, als zij zich bleven verzetten tegen de gelijkschakeling?

Aan deze mensen wees Bonhoeffer de weg van de radicale navolging. Als Christus je vraagt achter Hem aan te gaan, dan is het geen tijd voor mitsen en maren. Dan is het tijd voor eenvoudige gehoorzaamheid: neem je kruis op en volg Hem. Onvergetelijk zijn de eerste bladzijden van dit boek, waarin Bonhoeffer waarschuwt voor de 'goedkope genade'. Goedkope genade, dat is genade in dienst van de zonde: er is vergeving, dus je kunt rustig zondigen. Maar genade is niet goedkoop. Genade is kostbaar, zo kostbaar als het bloed van Jezus Christus. Kostbare genade, dat is genade waardoor je geroepen wordt op de weg van de navolging.

Bonhoeffer onthult radicaal het mechanisme van de goedkope genade. Als je dat voor het eerst leest, dan schrik je ervan. Inderdaad: zo kan het evangelie van de genade misbruikt worden, in dienst van de zonde. Zo misbruik ik het maar al te makkelijk. Alleen het evangelie van de kostbare genade in Christus kan me daarvan verlossen.

De weg van de navolging heeft Bonhoeffer willen gaan. Hij heeft zijn carrière en zijn levensgeluk willen opofferen op de weg die Christus hem wees. Juist dat maakt *Navolging* zo aangrijpend. Bonhoeffer heeft het boek met zijn leven bezegeld.

De Schrift

Als je *Navolging* leest, word je getroffen door de intense wijze waarop Bonhoeffer met de Heilige Schrift omging. De Bijbel heeft een geweldige betekenis voor hem gekregen. Ik zeg het uitdrukkelijk zo: de Bijbel heeft die betekenis niet altijd voor hem gehad, maar ze heeft die in de loop van de tijd gekregen. Bonhoeffer heeft er zelf van getuigd dat het eerst anders was. Hij was allang theoloog en wist veel van de Bijbel. Maar in werkelijkheid betekende de Schrift weinig voor hem. Maar als hij een jaar of vijfentwintig is, verandert dat. Hij gaat de Bijbel lezen als het woord dat God tot hem spreekt. In een brief schrijft hij daarover: 'Sinds ik geleerd heb de Bijbel zo te lezen, wordt ze iedere dag wonderlijker voor mij'. Veel van Bonhoeffers geschriften getuigen ervan hoe belangrijk de omgang met de Bijbel voor hem was. Hij had de gewoonte dagelijks te mediteren over de dagtekst van de Herrnhutter broeders. Ook zijn studenten in het seminarie probeerde hij die gewoonte bij te brengen. In zijn brieven uit de gevangenis blijkt dat hij tot het laatst daaraan trouw is gebleven. In zijn cel had Bonhoeffer de beschikking over heel wat boeken, die hij intensief bestudeerde. Maar de Bijbel bleef centraal staan. Hij zat nog geen jaar gevangen of hij had het Oude Testament al tweeënehalf keer doorgelezen. Talrijk zijn dan ook de keren dat hij zich beroept op wat de Bijbel zegt.

Toch kun je Bonhoeffer zeker niet zonder meer een bijbelgetrouw theoloog noemen. Hij was theologisch geschoold in de liberale schriftkritiek en keer op keer blijkt dat zijn invloed op hem uit te oefenen. Hij wijst bijvoorbeeld de maagdelijke geboorte af. Ook de schriftleer van Karl Barth oefende zijn invloed op hem uit: de Bijbel is alleen maar getuigenis van Gods openbaring, niet Gods openbaring zelf.

Bonhoeffers verbondenheid met de Bijbel is diep en in vele opzichten voorbeeldig. Je kunt er veel van leren. Zijn theologische visie op de Bijbel is echter niet uitgekristalliseerd en roept heel wat vragen op. Dat werkt ook door in de rest van zijn theologie.

Mondigheid

Vanaf eind april 1944 is Bonhoeffer in zijn gevangenisbrieven bezig met een nieuwe problematiek. De vraag: 'Wie is Christus vandaag voor ons?' wordt dan de vraag: 'Wie is Christus voor een wereld die mondig is geworden?' Daarvan is hij al meer overtuigd geraakt: de moderne mens laat zich niet meer bevoogden. Hij moet en wil zelf zijn problemen oplossen. Ook de religie kan niet meer gebruikt worden om de mens onmondig te houden. Vroeger werd God erbij gehaald als we het niet meer begrepen: onweer, ziekten. Tegenwoordig hebben we natuurwetenschappelijke verklaringen. God als werkhypothese is overbodig geworden. We hebben de religie niet meer nodig als verklaring. Bonhoeffers vraag is dan: hoe kan Christus Heer zijn, ook van religieuze mensen?

Bonhoeffer zoekt een oplossing door te spreken over God die in zijn onmacht, in zijn lijden bij ons is. Hij wijst op de uitroep van Jezus aan het kruis: 'Mijn God, mijn God, waarom hebt U mij verlaten'. Bonhoeffer schrijft daarover: 'De God, die met ons is, is de God, die ons verlaat! De God, die ons in de wereld leven laat zonder de werkhypothese God, is de God voor Wie wij voortdurend staan. Voor en met God leven wij zonder God. God laat Zich uit de wereld wegdringen aan het kruis, God is onmachtig en zwak in de wereld en juist en alleen zo is Hij bij ons en helpt ons' (brief van 16 juli 1944).

Deze uitlatingen van Bonhoeffer hebben een geweldige invloed gekregen in de jaren na de tweede wereldoorlog. De 'God-is-dood-theologen' uit de jaren zestig mochten zich er graag op beroepen. Ze deden Bonhoeffer onrecht, doordat ze allerlei andere elementen uit zijn theologie lieten liggen.

Toch heeft Bonhoeffer ook zelf aanleiding gegeven tot zulk misbruik. Het is mijn overtuiging dat er een nauwe samenhang is met zijn schriftleer. Daarin was onvoldoende plaats voor de Heilige Schrift als Gods openbaring. Toch is het juist daarin, in zijn Woord, dat God bij ons wil zijn: 'Nabij u is het woord, in uw mond en in uw hart, namelijk het woord des geloofs dat wij prediken' (Rom. 10:8). God is niet met ons door ons te verlaten, maar door tot ons te spreken in de Bijbel.

Slot

Het is Bonhoeffers verdienste dat hij diepgaand de problematiek van een gesecculariseerde wereld heeft gezien. Al tientallen jaren vóór conferenties over 'de boodschap en de kloof' was hij daarmee bezig. Zijn antwoorden op die problematiek schieten tekort, juist als gevolg van zijn visie op de Bijbel.

Dat neemt niet weg dat hij een theoloog blijft, van wie veel te leren valt. De wijze waarop Christus bij hem centraal staat, zijn intensieve omgang met de Bijbel, zijn spreken over de weg van de navolging, zijn gaan van die weg tot aan de galg: Bonhoeffer is een theoloog die je niet meer vergeet als je met hem beziggehouden hebt.

'Wie is Christus vandaag voor ons?' Wat betekent het concreet dat de Persoon van Jezus Christus in het centrum van je leven staat? Wat betekent dat nu, in de eenentwintigste eeuw? Wat vraagt radicale navolging vandaag van ons? Dat zijn vragen waarvoor Bonhoeffers theologie en leven ons nog steeds stellen. Geve God ons het geloof en de moed om antwoorden te vinden op die vragen.